

громної агітації і погромів в Україні. Однак повністю припинити їх вона була просто не в змозі навіть на контрольованій нею території.

1. Закон і право.-1919.-№1.-С.37.;
2. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.-К.,1993.-С.286.;
3. Лозовий В. Національна політика Директорії УНР. // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матер. наук. конф.-Частина І.-К.,1997.-С.112.;
4. Мацьків Т. Праця, що появилася у потрібному часі.//Визвольний шлях.-Лондон.-1988.-Кн.3.-С.372.;
5. Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України.-К.,1992.-С.131.;
6. Там само.-С.123.;
7. Революція на Україні по мемуарам белых. Сост. С.А.Алексеев, под ред. П.П.Попова.-М.-Л.,1930.-С.48-49.;
8. Іванис В Симон Петлюра –президент України.-Торонто,1952.-С.167.;
9. ЦДАВО України.-Ф.130, оп.4, спр.13, арк.150.;
10. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько – жидівських відносин за час революції.-Відень,1921.-С.43.;
11. ЦДАВО України.-Ф.130, оп.4, спр.13, арк.178.;
12. Іванис В. Вказ. Праця.-С.175.;
13. Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України.-К.,1995.-С.196-197.

М.Ю.ВИГОВСЬКИЙ
І.І.ДРОБОТ
В.І.КУЧЕР
м.Київ

НОВІ ПІДХОДИ ВЧЕНИХ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В процесі національно-державної розбудови суверенної України, духовного відродження українського народу, піднесення його історичної свідомості, гострою соціальною проблемою стало вивчення історії України, позбавленої штучної політизації, заїделогізованості та замовчування. Реалізація цього завдання є неможливою без ґрунтовного переосмислення реалій.

Певною мірою це відноситься й до проблеми "Україна в другій сві-

товій війні". Історія другої світової війни в контексті українських проблем та інтересів належить до найбільш сфальсифікованих періодів нової історії України. Особливо її складова частина - Велика Вітчизняна війна - була штучно заідеологізована, чітко підпорядкована марксистсько-ленінській доктрині, в її сталінсько-хрущовському та брежнєвському варіантах. Довгий час вона була цілковито пристосована до політичної кон'юнктури, а тому базувалась на замовчуваннях, напівправді чи деформації історичної правди.

Цьому сприяв закритий доступ до архівних матеріалів, у яких висвітлення подій відповідало реальній дійсності. Закордонні видання, які більш правдиво висвітлювали події війни, в тому числі праці української діаспори також були недоступними.

В сучасних умовах з'являється можливість об'єктивного висвітлення історії України, зокрема проблеми "Україна в другій світовій війні".

До маже невивчених питань, що замовчувались в радянській історіографії, належить так званий визвольний похід Червоної армії у вересні 1939 р. Зарубіжні автори кваліфікували вступ радянських військ на територію Західної Білорусії і Західної України, як їх окупацію або радянсько-польську війну. Одним з перших дану проблему порушив В.С.Коваль у своїй праці "Довкола радянсько-польської війни 1939 р."¹

Охарактеризувавши книгу польського історика К.Лішевського "Польсько-радянська війна 1939 р.", він на основі широкого кола невідомих раніше джерел глибоко і всебічно розглядає відносини Гітлера і Сталіна напередодні і після заключення 23 серпня 1931 р. пакту про ненапад. Чимало сторінок відводяться автором висвітленню історії українського питання, зацікавлення яким виявляли ряд держав, стурбованих "проблемою соборності України"²

В. Коваль доходить висновку, що український народ, як і всі інші, не мав уявлення про суть переговорів між Москвою та Берліном. Внаслідок змови двох диктаторів жертвою стала Польща. Крім того, Сталін прагнув ліквідувати Західну Україну, на території якої розвивався національно-визвольний рух, виходили сотні національно спрямованих видань, велась пропаганда про необхідність утворення соборної, незалежної Української держави.

Безумовно, серед робіт, що стали доступні дослідникам після проголошення незалежності, важливе місце займає ґрунтовна праця автора з української діаспори В.Косика³, в якій на багатому джерельному матеріалі розкрита історія українського народу періоду другої світової війни. Використавши оригінальні, невідомі досі дослідницькому загалу архівні матеріали третього рейху, автор розкриває таємні плани Гітлера

та його оточення щодо України.

Особливо цінними є ті розділи книги, в яких автор зробив глибокий аналіз передвоєнної політичної ситуації в Європі та стан українського питання, яке політичні лідери багатьох країн прагнули використати в своїх інтересах. В.Косик переконливо доводить, що головним чинником радянсько-німецького зближення у 1939 р., стала діяльність Гітлера, спрямована на ліквідацію у 1939 р. Карпатської України, як зародка української державності. Ці дії були позитивно сприйняті Сталіним, який почав шукати шляхів зближення з Гітлером. Таким чином, на думку автора, союз двох диктаторів відкрив шлях до другої світової війни.

Книга В.Косика охоплює надзвичайно широкий спектр проблем, пов'язаних із долею українського народу в період Другої світової війни. Вона, безперечно, й надалі буде незамінною у роботі дослідників з даної проблеми.

У передмові до своєї праці Т.Гунчак наголошує на тому, що "Друга світова війна - ще один період найрішучих випробувань українського народу, який опинився у самому вирі двоюкою великих тоталітарних держав"⁴. Розгляду саме цього питання він присвятив окремий розділ - "Друга світова війна". Автор висвітлює експансіоністські плани Гітлера, в яких одне з важливих місць належало Україні. Чимало сторінок присвячено розкриттю причин поразок та втрат радянських військ в початковий період війни, діяльності ОУН та УПА, які відстоювали необхідність відновлення суверенної Української держави в її етнічних кордонах. Автор віддає належне вкладу радянських партизанських формувань в розгром ворога.

Окремим питанням розглядаються втрати українського народу в роки війни. На думку Т.Гунчака українці були жертвами кількох факторів: нацистської політики геноциду, воєнних дій та радянської насильницької системи. За його підрахунками втрати українців в роки другої світової війни становлять понад 14 млн. чоловік. На наш погляд цифра дещо завищена, хоч вона майже збігається з даними О.Довженка. Ось що записано з цього приводу в його щоденнику: "Казав мені Ю.Г., якого я стрів на вулиці біля Кінокомітету, що за даними, якими вже відає уряд, Україна втратила за час війни тринадцять мільйонів людей. І ще, так би мовити, з оптимістичною неточністю"⁵.

Серед робіт, що вирізняються новими підходами у висвітленні розглядуваної проблеми, є праця М.В.Ковалю.⁶ Він одним з перших серед українських дослідників порушив питання про періодизацію історії України 1939-1945 років, спробував визначити пріоритетні напрями і проблеми, що не знайшли достатнього висвітлення в радянській історії-

ографії, були сфальсифіковані або замовчувались. На наш погляд доцільно прислухатись до рекомендацій та порад висловлених автором щодо подальшого дослідження розглядуваної проблеми. Завдання це надзвичайно складне. "Воно полягає в тому, щоб переосмислити на базі нової джерельної інформації весь воєнний період, виробити прогресивні методичні засади, передові наукові підходи. А це можливо лише в суспільстві, вільному від будь-яких партійних догматів та ідеологічних забобонів, де мирно й плідно співіснують різноманітні наукові доктрини, школи й погляди. Тільки за цієї умови історіографія буде збалансованою, суспільно корисною".⁷

Як відомо, радянська історіографія нараховує сотні, коли не тисячі, праць присвячених партизанському та підпільному руху в тилу німецьких військ на території України. На наш погляд, немає підстав оцінювати увесь доробок однозначно негативно. Безумовно, що більша частина літератури присвячена цій проблемі на вимогу політичної кон'юнктури однобічно висвітлювала події за лінією фронту. Серед праць, що вийшли в останні роки, заслуговують на увагу брошура В.І.Клюкова та монографічне дослідження А.С.Чайковського.⁸

В праці В.І.Клюкова вперше в українській історіографії узагальнено стратегію і тактику партизанів. Він переконливо висвітлює прорахунки та помилки, допущені політичним та військовим керівництвом СРСР, що привело, на його думку, "не лише до великих втрат, яких можна було уникнути, але і невисокої ефективності партизанських дій".⁹

А.С.Чайковський, використавши нові архівні матеріали, показує катастрофічне становище партизанського руху в початковий період війни, розкриває ті його сторони, що замовчувались радянською історіографією. В цілому обидві ці праці ? вагомим вкладом в дослідження реферованої теми.

Після проголошення незалежності та розбудови української держави дослідники дістали можливість розробляти проблеми пов'язані з національно-визвольним рухом українського народу в роки другої світової війни. Як відомо, комуністична пропаганда намагалася представити цей рух як злочинний і викликати в людей вороже ставлення до нього. В 1992 р. у зв'язку з 5-річчям Української Повстанської Армії /УПА/ була проведена наукова конференція, матеріали якої вийшли в світ.¹⁰ У виступах та повідомленнях побудованих на архівних та видрукованих джерелах розглядається широке коло питань пов'язаних з історією утворення УПА та збройної боротьби українських повстанців проти гітлерівського та сталінського тоталітарних режимів.

Серед праць присвячених діяльності ОУН-УПА в роки Другої світової війни заслуговують дослідження В.Іванишина, О.Багана, В. Куче-

ра та інших.¹¹

В 1994 р. громадяни нашої країни широко відзначали 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників. Цій видатній події була присвячена міжнародна наукова конференція проведена Інститутом історії України НАН України. В нових умовах дослідницьких пошуків, коли нагромадилась велика кількість невирішених актуальних питань, не висвітлених назрілих проблем, цей форум зібрав по суті основний склад фахівців з історії України періоду другої світової війни.

За наслідками конференції була видана збірка виступів та повідомлень, які переконливо продемонстрували те, що історична наука України поступово виходить із стану застою, стає в рівень із здобутками зарубіжних істориків, а де в чому вигідно відрізняється від них зраженістю, об'єктивністю висновків та міркувань.¹²

Заслуговують на увагу фахівців та широкого загалу читачів "Матеріали наукової конференції"¹³, то відбулася восени 1994 р. в Академії внутрішніх справ. Ця конференція також була присвячена 50-річчю визволення України від фашистських загарбників.

За наслідками наукових конференцій, що їх провела наукова громадськість м.Києва в 1995 р. у зв'язку з 50-річчям Перемоги, вийшли солідні наукові збірки, видані інститутом історії України НАН України і Національним педуніверситетом ім. М.Драгоманова.¹⁴

Цій знаменній даті було присвячено кілька індивідуальних монографій та брошур.¹⁵ В них автори на базі нових архівних матеріалів та видрукованих джерел намагались максимально об'єктивно висвітлити дану складну проблему, щоб хоч частково наблизитись до істини, якщо це можливо.

Серед праць, що вийшли останнім часом з розглядуваної проблеми, заслуговує на увагу збірка наукових статей видана науковцями Інституту історії НАН України.¹⁶ Автори збірки поставили за мету "розкрити найменш досліджені, але актуальні і в історіографії майже не порушені проблеми воєнної історіографії України".

Автор цікавої монографії Я.Грицак¹⁷ запропонував читачам нову концепцію Української історії сучасної доби, що відображає досягнення української та світової науки. В спеціальному розділі дослідник розкриває усю складність подій, що відбувалися на українських землях а 1939-1945 роках. В роботі чимало уваги поділяється возз'єднанню західноукраїнських земель з УРСР, радянізації цього регіону в 1939-1941 роках, яка супроводжувалась жорстокою депортацією населення краю. Цікаві дані наводить Я.Грицак про початковий період Великої Вітчизняної війни, окупаційний режим в Україні, розглядає питання колабораціонізму українців, партизанський і повстанський рухи тощо. Безпе-

речно, що дана праця є вагомим внеском в історіографію проблеми "Україна в Другій світовій війні".

Питанню українсько-польських відносин, переселенню українського населення з Польщі до України, а польського з України до Польщі присвячена цікава праця О.В.Буцького.¹⁸ Своєю новизною привертають увагу фахівців та широкий читачький загал дослідження Першиної Т.С. та Вронської Т.В. і Лисенка О. Є.¹⁹

В даному короткому історіографічному нарисі обмеженому обсягом, автори не мали можливості зробити більш ширший огляд літератури з даного питання. Це тема окремого ґрунтовного дослідження.

¹ Коваль В.С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. - К., 1991. - С. 77.

² Коваль В.С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. - К., 1991. - С. 8.

³ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. - С. 660.

⁴ Гунчак Т. Україна - перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. - К., 1993. - С. 287.

⁵ Довженко О. Україна в огні: Кіноповість, Щоденник. - К., 1990. - С. 292.

⁶ Коваль М.В. Україна у другій світовій, Великій Вітчизняній Війні /1939 - 1945 рр./.: Спроба сучасного концептуального бачення. - К., 1996. - С.58.

⁷ Там само. - С. 56.

⁸ Клоков В.И. О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине /1941-1944/. - К., 1991. - С. 75; Чайковський А.С. Невідома війна (Партизанський рух в Україні) 1941-1944 рр. мовою документів, очима істориків/. - К., 1994. - С. 256.

⁹ Там само. - С. 10.

¹⁰ Українська Повстанська Армія: Національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-50 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992. - К., 1992. - С. 240.

¹¹ Іванишин В. Нація: Державність: Націоналізм. - Дрогобич. 1994. - С. 190. Кучер В. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну. - К., 1997. - С. 104.

¹² Україна у другій світовій війні: Уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994), - К., 1995. - С. 283.

¹³ "Україна в роки другої світової війни. 1939-45" Матеріали науково-теоретичної конференції: 9-10 лист. 1994. - К., 1994. - С. 196.

¹⁴ Друга світова війна і Україна: Мат. наук. конф.: 27-28 квітня 1995 р. - К., 1996. - С. 253; Мат. наук. конф. 50-річчя Перемоги над фашизмом: Наслідки та уроки: 4-5 травня 1995. - К., 1995. Ч. I. - С. 136; Ч. II. С. 152.

¹⁵ Брицький П.П. Україна у другій світовій війні (1930 - 1945 рр.). - Чернівці. - 1995. - С. 114; Кучер В.І., Чернега П.М. Україна і друга світова війна.

на: *Матеріали на допомогу викладачам та вчителям.* - К., 1995. - С. 68; Трубайчук А.Ф. *Друга світова війна: 1939-45 рр.: Коротка історія.* - К., 1995. - С. 192.

¹⁶ *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. Вип. I.* - К., 1997. - С. 233.

¹⁷ Грицак Я. *Нарис історії України, формування модерної української нації XIX-XX сторіччя.* - К., 1996. - 359.

¹⁸ Буцько О.В. *Україна - Польща: миграційні е процеси 40-х годов.* - К., 1997. - С.149.

¹⁹ Першина Т.С. *Господарська номенклатура в Україні 1943-1945 рр.* - К., 1997. - С. 112; Воронська Т.В., Лисенко О.Є. *Українські громади зарубіжних країн в роки другої світової війни; Акції допомоги народу України.* - К., 1997. - С. 96.

Д.С.РЯЩЕНКО
м.Київ

УКРАЇНІЗАЦІЯ ШКОЛИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Лютнева 1917 року революція потрясла Російську імперію, стала для України початком відродження національної ідеї в освіті, набуття нею реальних форм. Українцям "усміхнулася доля", доля, яка у вигляді волі не так вже й часто приходиться до народу. Скориставшись новою історичною добою, український національно-визвольний рух бореться за реалізацію освітньої перебудови, приступає до масової її українізації.

У 1916/1917 навчальному році в Україні налічувалось 19568 загальноосвітніх шкіл, 1 мільйон 678 тисяч учнів і 46 739 учителів¹. Але говорити про існування національної школи не приходилося, тому що українська мова заборонялася Російською імперією протягом XVIII - початку XX століть - більше 170 разів².

На початку березня 1917 року Рада "Товариства українських поступовців" у зверненні "До українського громадянства" проголосувала: "Українці! Громадяни! Товариші! ... закладайте українські школи, насамперед народні, українізуйте теперішні, дбайте про середню і вищу освіту - бо тільки в нашій школі наша будучність"³. У перші післяреволюційні тижні Тимчасовий уряд в ейфоричному пориві демократизації прийняв рішення про відкриття в Україні 245 початкових, 249 вищих початкових шкіл та про навчання дітей-українців у школах Київської округи рідною мовою.⁴ Уже 28 березня 1917 року міністр освіти Тим-